

ПОЛІГРАФ У ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ, СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

Іван Когутич

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, 79000 Львів, Україна,*

У статті розглянуто питання щодо історії, сучасного стану і перспектив застосування поліграфа у судочинстві та інших сферах правового регулювання Польщі та України.

Ключові слова: Польща, Україна, криміналістика, поліграф, поліграфологічне дослідження, метод поліграфології.

Останнім часом в юридичній літературі України все частіше з'являються наукові дослідження, присвячені проблемі використання поліграфа, як засобу одержання доказової інформації.

У літературі порівняно давно описані можливості встановлення психологічного стану особи, виявлення реакцій на зовнішні подразники і дисимуляцій методом тестового спостереження за допомогою поліграфа — багатоканального осцилографа для одночасного запису різних функцій організму (дихання, кровообігу, електропровідності шкіри і ін.). Цей прилад фіксує емоційний стан особи за впливу на неї словесним подразником чи демонстрування певних наглядово-образних об'єктів.

У США, Канаді, Ізраїлі, Угорщині, Російській Федерації та багатьох інших державах поліграф використовують для збору відомостей, що оперативно звужують коло осіб, запідозрених у вчиненні злочину, встановлюють факт вчинення злочину, сприяють ідентифікації винних осіб і створюють передумови для подання ними правдивих показань, виявлення неточностей, протиріч, невідповідностей тощо в показаннях, збирання іншої додаткової інформації.

Результати застосування поліграфа, відомого ще під назвами “лайдетектора”, “варіографа”, в таких державах, як Японія, Південна Корея, Туреччина, Англія, Індія, Аргентина, Бразилія, Мексика, Таїланд та інших, практикують розглядати як докази або як оперативні, орієнтовно-тактичні дані.

Цікавим для нас у зазначеному контексті є досвід держави – нашого найближчого західного сусіда – Польщі.

Прикладним використання поліграфа в Польщі зацікавились ще перед Другою світовою війною, коли цей прилад було придбано Інститутом психічної гігієни у Варшаві. І хоча невідомо, чи використовувався тодішній поліграф в кримінальних розслідуваннях, проте така можливість обговорювалася в роботі В.Зелинської (1939). Нею було висловлено думку про те, що було б помилкою ігнорувати застосування поліграфа в розслідуванні злочинів [1].

Інтерес до застосування поліграфа зберігся і в післявоєнні роки. На початку 50-х рр. польська розвідка зацікавилася цим приладом після того, як було встановлено, що американська розвідка перевіряє на “детекторі брехні” польських громадян перш ніж встановити з ними співпрацю. Польська розвідка придбала американський поліграф і, після набуття необхідного досвіду, почала використовувати його у своїй оперативній роботі.

За заявою польських фахівців, оволодіння технологією перевірок на поліграфі було пов'язано з великими труднощами, оскільки американська адміністрація

наклала ембарго на вивезення цієї технології в країни Східної Європи. У 1975 р., наприклад, редакція американського журналу “Поліграф” відкинула прохання польських фахівців про підписку на це видання, пояснивши, що дотримується позиції не поширювати свій журнал за “залізною завісою” [2].

У післявоєнні роки ставлення до перевірок на поліграфі в Польщі, як і в СРСР та інших соціалістичних державах, було негативним, що, зокрема, було відображено в підручнику “Криміналістика”, опублікованому проф. П.Хорошовским у 1958 р. За твердженням автора, “...на практиці детектор брехні є не чим іншим, як пристроєм, що призначається для поглиблення атмосфери залякування допитуваної особи” [3]. Однак, згодом, думка П.Хорошовського радикально змінилася: причиною цього було те, що він, провівши як стипендіат півроку в США, отримав у користування “детектор брехні” і оволодів методикою його прикладного застосування.

Перше практичне застосування поліграфа під час розслідування злочину (зокрема, вбивства) було здійснене П.Хорошовским у 1963 р. за постановою воєводської прокуратури в Ольштині. Результати перевірки на поліграфі, які були доповнені описом технології такої перевірки, разом з іншими даними, були прийняті судом як докази, і обвинувачений був визнаний винним. Роком пізніше воєводський суд в Любліні звернувся до П.Хорошовського з проханням провести за клопотанням захисту перевірку на поліграфі групи обвинувачених. Ним це було зроблено, проте отримані результати воєводський суд не використав як докази, не взявши їх до уваги. Ці два випадки стали в 1964-1966 рр. причиною гострих дискусій на сторінках польських юридичних журналів [4]. Однак, так чи інакше, поліграф почав проникати в діяльність правоохоронних органів Польщі.

У 1969 р. в польській військовій контррозвідці були сформовані курси з підготовки експертів у сфері психофізіологічного тестування. Їх очолив відомий в тогочасній Польщі поліграфолог доктор А.Кришчин який вже мав на той час п'ятнадцятирічний досвід роботи з поліграфом [5]. У тому ж році військова контррозвідка почала використовувати поліграф у розслідуванні в кримінальних справах, більшість з яких стосувалася вбивств або крадіжок військовослужбовцями зброї або військового спорядження [6].

У період 1969-1998 рр. спеціальним підрозділом польської військової контррозвідки було перевірено на поліграфі 5243 людини - фігурантів 1180 кримінальних справ [7] (т.б. в середньому - біля 180 перевірок у рік і по 4-5 - у кожній кримінальній справі).

У 60-70-і рр. поліграф був узятий на озброєння університетськими лабораторіями криміналістики. Зокрема, відділення криміналістики Сілезького університету в Катовіце у 1977 р. розпочало вивчати можливості прикладного застосування поліграфа. Упродовж 1977-1978 рр. цим підрозділом було здійснено перевірку на поліграфі 265 чоловік – фігурантів у 34 кримінальних справах [8].

У 70-80-і рр. польськими університетами проводилися наукові дослідження, а в науковій періодиці регулярно з'являлися публікації з тематики “детекції брехні”. У них висвітлювались результати вивчення діагностичної природи перевірок на поліграфі, проводився аналіз результативності перевірок, виконаних в реальних умовах щодо виявлення ними латентної інформації [9].

Питання про можливість застосування результатів перевірок на поліграфі як докази обговорювалося неодноразово, і Верховний суд Польщі декілька разів висловлював своє ставлення до інформації, отриманої в процесуальній практиці з допомогою поліграфа [10]. Зокрема, в 1976 р. Верховний суд під час розгляду

кримінальної справи № II KR 171/76 вирішив, що “цей вид доказів не може бути використаний як незалежний єдиний доказ, що дає підставу для ухвалення рішення. Такий доказ має допоміжне значення” [11].

У середині 90-х рр. була створена Польська асоціація поліграфологів, що об'єднала близько сорока фахівців, які займалися перевітками на поліграфі, дослідженнями в цій сфері або цікавилися питаннями правового регулювання застосування поліграфа. На момент свого створення Асоціація, як громадське об'єднання, інтегрувала зусилля професійного співтовариства для обміну досвідом, пропагувала застосування цього методу в практиці. Вона проводила експериментальні дослідження в сфері криміналістичної психофізіології, встановлювала щодо цього стандарти дослідницької і учбової діяльності та адміністративного контролю.

Після 1975 р., група польських криміналістів і експертів на основі проведених ними експериментів дійшла висновку, що американські теорії детекції брехні не дають задовільного пояснення фізіологічним явищам, які спостерігаються в ході тестування на поліграфі.

До кінця ХХ століття дослідження в сфері перевірок на поліграфі здійснювалися на кафедрах криміналістики трьох університетів Польщі: Сілезькому університеті в Катовіцах, університеті у Вроцлаві і Коперниківському університеті в Торуні. За 25 років дослідницької діяльності польськими науковцями і фахівцями була розроблена концепція, що дала теоретичне пояснення технології психофізіологічних досліджень за допомогою поліграфа. Запропонована концепція включала чотири базисні положення: перевірка на поліграфі орієнтована на дослідження слідів пам'яті; процедура перевірки ґрунтується на принципах, що використовуються в психологічних експериментах; дослідження за допомогою поліграфа є одним з методів криміналістичної ідентифікації; дослідження націлене на відшукування інформації, необхідної правоохоронним органам.

Вказана концепція базується на тому, що “інформація про протиправні діяння і супроводжуючих їх сильних негативних емоціях відображається в довготривалій пам'яті правопорушника. Факт здійснення серйозного правопорушення (а тільки такі правопорушення мають бути предметом досліджень за допомогою поліграфа) пов'язаний, як правило, з сильними емоціями, які розташовуються в особливих ділянках пам'яті... Сліди пам'яті такої події... стійкі, унікальні і допускають їх ідентифікацію... Сліди пам'яті неможливо побачити безпосередньо... Наявність або відсутність слідів протиправної події в мозку людини, яка піддається перевірці на поліграфі, проявляється в змінах функціонування різних систем людського тіла ” [12].

Ця концепція стала загальноновизнаною в середовищі польських поліграфологів.

На початку 90-х рр. приватні польські детективні агентства безуспішно намагалися привернути увагу бізнесу до можливості застосування поліграфа в його інтересах. Унаслідок цього до кінця ХХ ст. з'явилося чимало експертів, які практикували перевірки на поліграфі за замовленнями приватних компаній.

Однак окремі теоретики і практики, що працювали в сфері кримінально - процесуального права, доклали немало зусиль, щоб унеможливити застосування поліграфа у судочинстві. Вони намагались ініціювати внесення доповнення в одну із статей нового Кримінально-процесуального кодексу Польщі, якою б заборонялось застосування поліграфа з метою одержання доказів. Своєю чергою, комісія, що розробляла законопроект, не врахувала думку експертів, які працювали в царині перевірок на поліграфі.

Польська національна прокуратура, з свого боку виступала проти використання поліграфа в оперативно-розшуковій діяльності поліції. Ця точка зору була висловлена у відповіді на запит Головного управління поліції (1994), в якій, зокрема, говорилося, що “якщо процесуальний закон встановлює правові гарантії, які обмежують обов'язок надавати інформацію державним органам... то з цього випливає, що поза судом, в ході оперативної діяльності, ніхто не може робити те, що не дозволено” [13].

Наслідком цих зусиль стало те, що Кримінально - процесуальний кодекс Польщі (набув чинності в 1997 р.) фактично заборонив використання технічних засобів, націлених на перевірку психофізіологічних реакцій допитуваної особи.

Заборона знову породила бурхливу дискусію між прибічниками і супротивниками використання поліграфа в правоохоронній практиці. У цілому до кінця ХХ ст. в Польщі склалася ситуація, коли “польська поліція не мала власних поліграфологів, і епізодично в особливо складних кримінальних розслідуваннях, головню - вбивств, зверталася за допомогою в проведенні перевірок на поліграфі до експертів з інших організацій... Проблема поліграфа перетворилася на, винятково, теоретичну, оскільки його застосування в ході кримінальних розслідувань незначне... Жодне з державних відомств Польщі не зацікавлене в застосуванні поліграфа у боротьбі зі зростаючою злочинністю” [14].

У квітні 1990 р. наказом міністра національної оборони розвідувальні і контррозвідувальні служби Польщі були розформовані. Військова інформаційна служба Польщі, що прийшла на зміну військовій контррозвідці Польської Народної Республіки, все ж продовжувала застосовувати поліграф у своїй діяльності. У 2006 р. Військова інформаційна служба була перетворена у Військову розвідувальну службу і Військову контррозвідувальну службу, інструкції яких припускають застосування поліграфа в особливих випадках. Зокрема, ст. 9 інструкції Військової контррозвідувальної служби вказує, що під час відбору кадрів “кандидат на службу повинен відповісти на два запитання: 1) чи проходили Ви коли-небудь психофізіологічне дослідження? Якщо так, вказати, коли і в яких цілях? 2) Ви даєте згоду на проходження психофізіологічного дослідження?” [15].

Військова жандармерія Польщі взяла поліграф на озброєння відповідно до відомчого правового акту, що набув чинності в серпні 2001 р. і запровадила тестування на поліграфі як один з елементів технології відбору кадрів.

Агентство внутрішньої безпеки і Розвідувальне агентство Польщі застосовують “психофізіологічне тестування” відповідно до розпоряджень, що набули чинності в 2002 р. За даними В.Паско-Пориса [16] нині від 10 до 20 тисяч співробітників польської розвідки і контррозвідки проходять перевірки на поліграфі.

Центральне антикорупційне бюро Польщі - створене в червні 2006 р. (спеціальна служба з боротьби з корупцією в центральних і територіальних органах державної влади, в громадському і приватному секторах, а також у будь-якій іншій діяльності, яка загрожує національним економічним інтересам), згідно з діючим статутом, застосовує “поліграфний скринінг” під час перевірки кандидатів на службу з числа офіцерів Агентства внутрішньої безпеки, Розвідувального агентства та Прикордонної служби або поліції [17].

Прикордонна служба Польщі активно використовує скринінгові перевірки і, за деякими оцінками, є чи не найбільшим користувачем поліграфа в державі, здійснюючи щорічно перевірку на поліграфі близько 18 тисяч співробітників [18]. Такі обсяги застосування поліграфа, пояснюються тим, що ця служба нині вважається “найсучаснішим військовим формуванням в Польщі” [19].

Доречно відзначити, що ставлення до поліграфа в державних органах - різне. Зокрема, спроба впровадити перевірки на поліграфі в діяльність Генеральної митної інспекції стала предметом обговорення у Верховному адміністративному суді Польщі в 2003 р., і поліграф був знехтуваний, оскільки його застосування не мало під собою адекватного правового регулювання [20].

Як вже було зазначено, КПК Польщі ввів в дію ст. 171 4/2, яка заборонила “гіпноз і ліки або технічні пристрої, що впливають на психологічні процеси допитуваної особи або орієнтовані на контроль неусвідомлюваних реакцій організму, пов'язаних з допитом” [21]. Проте в 2003 р. КПК було доповнено статтею (192 а/2), згідно якої “в інтересах зменшення кількості підозрюваних або для визначення доказової цінності зібраних доказів” експертові дозволяється застосовувати технічні засоби, націлені на контроль неусвідомлюваних реакцій людини”. Ця стаття підкреслила, що “застосування технічних засобів, націлених на контроль неусвідомлюваних реакцій людини, можливе тільки за її згоди” [22].

Набрання чинності вказаних доповнень в КПК “остаточно схилило чашу терезів на користь застосовності поліграфа в ході розслідувань і припинило дебати, що вирували у часи відсутності чітких правових основ застосування досліджень за допомогою поліграфа” [23].

Доцільно зазначити, що терміни “поліграф”, “перевірки на поліграфі” (“поліграфологічне дослідження”) не використовуються ні в одному з правових актів, за винятком документів Центрального антикорупційного бюро Польщі. Кримінально-процесуальний кодекс визначає перевірки на поліграфі як “застосування технічних засобів, націлених на контроль неусвідомлюваних реакцій людини”.

Верховний і апеляційний суди Польщі приймають результати поліграфічних досліджень як докази за умови дотримання двох вимог. Перша - поліграфічне дослідження повинно виконатися з відома особи, яка перевіряється.

Друга - дослідження має бути представлене у формі висновку експерта, складеного відповідно до ст. 200 КПК Польщі. Дослідження не має бути частиною якої-небудь іншої процесуальної дії (наприклад, допиту). І, звичайно, експерт повинен мати необхідні професійну кваліфікацією і моральні якості.

Яких-небудь правових актів, що регулюють або забороняють використання поліграфа приватними організаціями (під час прийняття на роботу або в ході скринінгових перевірок), в Польщі не існує.

Нині дослідження за допомогою поліграфа застосовуються в Польщі в ході кримінальних розслідувань, під час вирішення питання про найм персоналу на роботу і у ході контролю його діяльності (скринінгові перевірки). Як було вказано вище, в двох останніх напрямках поліграф застосовують як державні структури (спецслужби і правоохоронні органи), так і приватний сектор.

На думку Я.Видацко, в державі щорічно у кримінальних справах проводиться майже 100 перевірок на поліграфі. Зважаючи на те, що кожен рік розслідується близько 1000 вбивств, у загальній кількості кримінальних справ, вимірюваних сотнями тисяч “стає очевидним, що поліграф в розслідуваннях застосовується не так вже й часто. Це число багаторазово перекидається кількістю перевірок на поліграфі, що проводяться під час скринінгу”.

Точна кількість поліграфологів в Польщі невідома. Я.Видацкий вважає [24], що є біля 20 таких фахівців. Це, зокрема, наукові співробітники університетів (6 осіб), офіцери розвідки (не більше 6 осіб), офіцери поліції (2 особи) і поліграфологи, які працюють у приватних охоронних і детективних агентствах (не

більше 5 людей). Серед поліграфологів - три жінки. Усі поліграфологи мають університетську освіту, деякі з них мають досвід роботи в правоохоронних органах.

Проте оцінки Я.Видацького, як видається, істотно занижені, і за інформацією від В.Паско-Пориса кількість поліграфологів у Польщі значно більша. Хоча зробити точні підрахунки обсягу застосування поліграфа в цій державі складно, оскільки статистичні дані з цього питання не публікуються.

Рівень професійної підготовки польських поліграфологів дуже різний, і, на думку Я.Видацького, у більшості випадків - низький. Таке становище є наслідком відсутності усталеної системи підготовки фахівців цього профілю, порядку ліцензування та контролю їх діяльності, а також - відсутністю конкуренції.

Одним з найважливіших результатів діяльності Польської асоціації поліграфологів є початок видання в 2007 р. спеціалізованого журналу "Європейський поліграф". Однак, крім цього, як констатує Я.Видацький, на сьогодні реалізовано дуже мало що з того, що намічалось під час створення цієї організації. Єдиним досягненням Асоціації стало прийняття "Стандартів опитування з використанням поліграфа в ході кримінальних розслідувань", т. б. сукупності правил проведення перевірок на поліграфі. Асоціації досі не вдалося прийняти "Стандарт опитувань з використання поліграфа у роботі з кадрами", а також ввести в дію кодекс етики поліграфологів [25].

У середовищі науковців-правників, які спеціалізуються в сфері кримінального процесу, можна зустріти чимало супротивників застосування поліграфа в ході розслідувань: їх зауваження стосуються, в основному, процедурних і моральних аспектів (застосування поліграфа – це вторгнення в приватне життя; людина, що перевіряється на поліграфі, - особа, яка сприяє формуванню доказів проти самої себе, тощо).

У той же час польська громадськість прихильно оцінює перевірки на поліграфі, особливо у розслідуванні злочинів. Громадська думка, налякана динамікою злочинності, готова прийняти будь-які методи боротьби із нею, лише б вони були ефективними.

У державі також не існує протидії розширенню застосування поліграфа приватними організаціями у роботі з персоналом.

Упродовж останніх десяти років в Польщі не було опубліковано практично жодної статті з викладом результатів експериментальних досліджень з тематики поліграфа. Після довгої перерви факультет криміналістики Коледжу Анджея Морджевського (Краківський університет) почав солідний дослідницький проект з тематики застосування поліграфа. Завданнями цього проекту є: узагальнення практики застосування поліграфа в період 1989-2006 рр.; створення методів диференціювання в ході досліджень із застосуванням поліграфа осіб, які "володіють знанням про подію, та осіб, які є активними учасниками цих подій"; визначення діагностичних можливостей перевірок на поліграфі відносно осіб з різного роду психічними розладами (особливо шизоїдні і антисоціальні особи); вивчення спільно з фахівцями в сфері нейропсихології і нейрофізіології проявів брехні тощо.

У сфері застосування поліграфа в Польщі існують дві взаємозв'язані проблеми. Перша - зменшення експериментальних наукових досліджень в частині застосування поліграфа в реальних умовах, а також аналізу такого застосування. Декілька робіт, що з'явилися останнім часом з цієї тематики, стосуються правових аспектів застосування поліграфа і є популяризаторськими статтями для юристів і

працівників правоохоронних органів або главами в підручниках з криміналістики. Друга проблема - до теперішнього часу не розроблені єдина система підготовки поліграфологів і чіткі критерії ліцензування їх діяльності. Результатом перелічених вище проблем є те, що професійне співтовариство не може контролювати якість роботи поліграфологів, і це неминуче веде до порушення стандартів проведення перевірок на поліграфі [26].

Крім перерахованого, М.Лешняк звертає увагу на те, що “правоохоронні органи не розглядають перевірку на поліграфі як загальноприйняте джерело інформації або стандартний доказ. Причин цьому декілька. І перша з них полягає в тому, що співробітники правоохоронних органів часто недостатньо обізнані з цим методом, оскільки: криміналістика не є обов'язковим курсом у більшості юридичних факультетів Польщі; недостатньо співробітників правоохоронних органів є випускниками, власне, юридичних факультетів; випускники юридичних факультетів (майбутні прокурори і судді) зрідка (якщо взагалі коли-небудь) знайомилися з поліграфом на професійному рівні. Стаючи досвідченими в правових питаннях, вони нічого не знають про практичні можливості застосування поліграфа” [27].

У вітчизняній українській практиці поліграф у боротьбі зі злочинністю офіційно не використовували і не використовують сьогодні, оскільки офіційна доктрина традиційно визнає його реакційним, псевдонауковим, антигуманним, характеризує його як “витончену форму катування, як спосіб психологічного тиску на допитувану особу. Заперечення проти використання поліграфа в судових цілях опоненти цього методу аргументують, зазвичай, посиланням на його нездатність забезпечити достатньо точні результати, а також на неможливість однозначного тлумачення останніх.

Сьогодні, завдяки науково-технічному прогресу поліграфні пристрої значно вдосконалені, серійно випускаються різноманітні моделі комп'ютерного поліграфа. Як видається, будь-які сумніви стосовно науковості розгляданого методу і точності фіксації відповідної інформації повинні б зникнути. З технічного боку, важко заперечувати той факт, що сучасні комп'ютерні поліграфи є приладами, які точно і достовірно відображають психофізіологічний стан організму досліджуваної особи. Ці прилади мають, безперечно, перевагу над найдосвідченішим спостерігачем в особі людини. Крім цього, що особливо важливо, застосування поліграфа дає безперервну і системно-цілісну картину одночасної динаміки кількох процесів, що відбуваються в організмі допитуваної особи.

У перспективі розвитку поліграфологічної техніки вітчизняні науковці П.І.Гуляєв і І.Є.Биховський ще в 1972 році визначили передумови розробки безконтактного методу зчитування інформації про психофізіологічний стан особи. Ними науково обґрунтовано принципову можливість безконтактного реєстрування змін фізіологічних характеристик організму людини на відстані шляхом вимірювання датчиками змін слабких електромагнітних полів, що існують у просторі навколо кожної людини. Таким шляхом можливе одночасне реєстрування електрокардіограми, сейсмограми (безперервний запис вібрації тіла, що спричинюється скороченням серця), пневмограми (запис дихальних рухів), фонограми (запис звукових коливань) та інших параметрів людини, що дає змогу досліджувати реакції свідків, потерпілих, підозрюваних (обвинувачених) під час проведення з їхньою участю різноманітних слідчих дій тощо [28].

Отже, чи можна з допомогою поліграфа отримати інформацію про емоційні реакції досліджуваних осіб, яку можна однозначно тлумачити? Не вдаючись до

детального аналізу питання, яке зачіпає тактичний аспект проблеми, обмежимось позитивним висновком, який випливає з аналізу висвітленої в літературі процедури тестування, результатів опублікованої практики застосування поліграфа. За даними досліджень, здійснених за кордоном, в тому числі Польщі, правильну і корисну інформацію, яку отримано з допомогою поліграфа, зафіксовано у 92% вивчених випадків [29, 30]. Точність показів сучасних поліграфів, які використовують у судочинства багатьох держав, становить 96%, і це значно перевищує рівень точності навіть результатів різних традиційних видів судових експертиз, в тім числі криміналістичних [31,32,33].

Прикладне значення спостереження за допомогою поліграфа визначається не стільки самим приладом, скільки способами реакції людини в умовах спеціально організованої процедури. Реакціям, які реєструються з допомогою поліграфа, не притаманна специфічність. Вони не містять якихось особливих ознак, які б однозначно вказували на правдивість чи неправдивість відповідей. Отож під час такої процедури недостатньо обмежуватись тільки перевірочними запитаннями. Сучасна методика передбачає використання двох типів запитань — контрольних і нейтральних [34]. Контрольні запитання стосуються тих фактів або подій, на які опитуваний буде, як очікується, свідомо давати неправдиві відповіді (приховувати певну інформацію поза межами дослідної теми). Реакції на ці контрольні запитання використовують для порівняння з реакціями на перевірочні (релевантні або критичні) запитання. Нейтральні запитання підбирають у такий спосіб, щоб вони не викликали (або ж викликали якомога слабші) реакції і були своєрідним індикатором нормального фонового рівня психофізіологічної активності організму досліджуваної на поліграфі людини.

В основі контрольних запитань лежить емпірично встановлене припущення, що правдива, невинна, непричетна людина буде значно стурбованіша контрольними запитаннями, які не стосуються предмета судочинного дослідження, аніж перевірочними, на які її відповіді будуть щирими. І навпаки: людина, яка обманує і якій є що приховувати, буде значно стурбованіша перевірочними запитаннями (а не контрольними) через небажані для неї наслідки, які можуть виникнути, якщо неправду буде викрито [35].

Перевіряючи відмінності реакцій на контрольні та перевірочні запитання, оператор поліграфа може зробити висновок щодо відповідей людини, яку піддано такому спостереженню.

Для слідчого, суду, які отримали від оператора цю інформацію, наслідки щодо останньої можуть передбачати декілька типових ситуацій. Перша, коли вони (виходячи з наявного у них матеріалу) припускали або не припускали ту чи іншу причетність особи до розслідуваної чи розглядуваної в суді події, або її обізнаність чи необізнаність про неї тощо. У такому випадку результати інструментального діагностування внутрішніх реакцій лише підтвердили впевненість слідчого чи суду у своєму первинному припущенні, або навіть більше - надали додатковий матеріал, який узгоджується з механізмом досліджуваної події або з наявними матеріалами справи. Інша ситуація має підвиди, вона характерна саме для випадків виявлення так званих негативних обставин — проявів дисимуляцій, або ж діагностування останніх, коли їх виявлено ще до тестового спостереження за особою за допомогою поліграфа. Можлива ситуація, коли результати перевірки на цьому приладі суперечать, не узгоджуються з наявними у слідчого чи суду матеріалами справи чи закономірностями механізму досліджуваної події. Наприклад, з матеріалів справи очікували, що труп вбитого заховано в лісі, у певному, досі невідомому слідству

місці, яке достовірно, виходячи з матеріалів справи, відоме очевидно, який це заперечував, однак погодився на тестування. Разом з тим, з поліграми впливає цілковита відсутність у цієї особи будь-якої інформації щодо таких обставин. Або ж зафіксовано обізнаність цієї особи з такими обставинами, на які слідство до цього часу увагу не загострювало, оскільки це не обумовлювалось ні матеріалами справи, ні характером чи закономірностями розслідуваної події тощо.

Отже, поліграма і висновок оператора про те, що така реакція на поставлене запитання є закономірною для щирих (правдивих) відповідей, слугуватимуть джерелом відомостей про наявну в особи інформацію. Проте реакція, через специфічний зв'язок-відношення до досліджуваної події (зі з'ясуванням її суті, причинами утворення, а, отже, і відношенням до злочину, вона не узгоджується (не обумовлюється), а то й суперечить матеріалам справи або закономірностям механізму злочину), набуває ознак негативних обставин — дисимуляцій. За такої ситуації, поліграф слугуватиме ще одним засобом виявлення обставин, що тягнуть за собою не завжди бажану, проте необхідну для встановлення істини у справі роботу.

Наступний підвид можливих ситуацій є репрезентативнішим для виконання завдань кримінального судочинства. Йдеться про можливі випадки, коли поліграфом встановлюватимуть виявлені раніше (під час слідчих чи судово-слідчих дій) негативні обставини - протиріччя, прогалини чи недоречності у показаннях чи вчинках конкретних осіб або ж прояви немотивованої (за певних ситуацій зовнішніми причинами) внутрішньої психічної напруженості особи чи підвищення нервової активності. Тобто під час відповідних процесуальних дій з участю свідка, потерпілого, підсудного (обвинуваченого) вже зафіксовано підозріле (незрозуміле), немотивоване замовчування щодо можливої обставини справи, про яку, судячи з достовірно і достатньо зібраних матеріалів справи, особа могла б знати і повідомити про неї. Або ж, навпаки, фіксується висловлена обізнаність про якусь важливу деталь досліджуваної події, за умови, що у попередніх показаннях цієї особи стверджувалось (і це підтверджувалось іншими матеріалами справи) цілковите заперечення особистої участі чи іншої причетності до неї. Під час здійснення судово-слідчих дій суд, сторони можуть зауважити незрозумілу чи суперечливу поведінку конкретного учасника, що проявлялось в надмірній і раптовій зміні кольору обличчя (зблід чи почервонів), сплітнінні тіла і пересиханні губ, в уповільненні мови, "бігаючих очах", надмірно тривалих і невинуватих за конкретної ситуації паузах, у пришвидшеному диханні, тремтінні рук, ніг і так далі.

Безперечно, усі ці прояви не засвідчують нещирості чи причетності до досліджуваної події осіб, з участю яких відбуваються судово-слідчі дії. Проте залишати без уваги таку поведінку не можна. Необхідно з'ясувати причини її походження, а, отже, і належність до предмета судового розслідування. Крім того, у таких випадках на допомогу суду може прийти спеціаліст з криміналістичної поліграфології. За попередньо складеним державним обвинувачем чи адвокатом-захисником тестом спеціаліст-оператор, використовуючи поліграф, з'ясує або побічно-випадкову природу походження раніше виявлених дисимуляцій, або ж протилежне: такий стан, поведінка чи зміст показань особи зумовлений ситуаційною значимістю для неї перебігу з'ясування обставин досліджуваної у суді події. Тобто на підставі тестування правомірно стверджувати про певну причетність тією чи іншою мірою до цієї події особи, або ж про її обізнаність стосовно її обставин, що, в сукупності з іншими доказами, згодом може бути

використано для доказування або для інших завдань, а саме: для підтвердження судової версії щодо факту злочину, встановлення осіб, які готували чи вчинили злочин; для збору та опрацювання інформації, яку можна використати в процесі організації і розшуку осіб, що переховуються від слідства (суду), підготовки і здійснення оперативно-розшукових заходів з метою збору, опрацювання і фіксації даних, що мають значення в процесі доказування.

У літературі запропоновано декілька варіантів майбутньої кримінально-процесуальної моделі використання поліграфа на допиті [36,37].

Р.С.Белкін вважає, що етичний аспект проблеми можна висловити однією фразою: чи допустиме з позицій конституційних гарантій моралі і використання поліграфа в боротьбі зі злочинністю? Опоненти відповідають категоричним “ні”! У зв’язку з цим доречно зауважити, що жоден із противників поліграфа не вказує, яким саме моральним нормам суперечить застосування поліграфа, чим саме воно принижує людську гідність, посягає на її особисту недоторканість, честь і гідність.

Безперечно, будь-яка форма обману, ошуканства під час використання технічних засобів у кримінальному судочинстві суперечить як правовим, так і моральним нормам, незалежно від завдань, які переслідують органи і службові особи під час розслідування злочинів та розгляду кримінальних справ. У випадку з використанням поліграфа обманом можна було б вважати фальсифікацію, тобто неправильну інтерпретацію поліграми або будь-яке її спотворення. Однак моралі і праву суперечить будь-яка інша фальсифікація матеріалів справи, починаючи від фальсифікації показань і закінчуючи завідомо неправдивим висновком експерта. У цьому випадку питання розглядається поза межами використання поліграфа і переноситься в сферу використання та оцінки результатів застосування в доказуванні будь-якого засобу доказування. Нічого специфічного для поліграфа у цьому випадку немає. Що стосується добросовісної помилки, у тім числі при розшифруванні показів поліграфа, від цього не застрахований ніхто — ні експерт, ні слідчий, ні навіть суд. Щодо цього в кримінальному процесі існують гарантії встановлення істини.

Опонентами аморальність вбачається також у тому, що людина стає об’єктом дослідження, що й принижує її людську гідність. А як же тоді бути з випадками, коли обвинувачений (підсудний) стає об’єктом судово-медичної, судово-психіатричної експертизи, отримання від нього зразків крові чи інших виділень людського організму, як бути з освідуванням? Видається, що принизливою, а отже, аморальною і протиправною може бути штучно створена обстановка, за умов якої здійснюється дослідження, а також поведінка особи, що проводить дослідження і сама сутність дослідження, якщо вони ґрунтуються на незаконному фізичному чи психічному насильстві.

Проникнення до сфери суб’єктивного світу людини (а саме цьому певною мірою слугує поліграф), якщо таке проникнення не пов’язане з психічним насильством, не можна вважати аморальним. Адже без проникнення, так чи інакше, у внутрішній світ підекспертного неможливо вирішити чимало завдань судово-психіатричної та судово-психологічної експертизи і досягти необхідного психологічного контакту з допитуваною особою, забезпечити реалізацію попереджувально-виховної функції кримінального судочинства і так далі.

З цього приводу може виникати значно складніша проблема, що стосується принципової правомірності та меж допустимості інструментального проникнення у внутрішній світ особистості. Адже за допомогою поліграфа недобросовісний оператор може отримати інформацію, яка не стосується досліджуваної події, а

стосується тієї сфери особистого, примусове або приховане проникнення в яке суперечить гарантованим Конституцією України правам і свободам громадян. Попередження можливості таких деформацій — одна з умов розробки правил застосування поліграфа і створення гарантій законності використання його результатів.

Звісно, існують й інші спірні питання щодо технічного, тактичного, етичного та кримінально-процесуального аспектів проблеми допустимості використання методу спостереження на поліграфі у кримінальному судочинстві. Проте, видається, назріла необхідність ознайомитись з накопиченим досвідом застосування поліграфа у судочинній практиці інших держав, приміром Польщі, здійснити експериментальну перевірку ступеня його придатності та допустимості використання в діяльності правоохоронних органів України для реєстрації емоційного стану осіб під час їхнього допиту (або, принаймні, у рамках судово-психологічної експертизи [38]) з метою встановлення факту володіння чи приховування ними певних даних щодо розслідуваної події. Позитивне вирішення у такий спосіб цього питання може мати важливе значення для виявлення і розкриття причин і змісту даних, що приховуються, замовчуються допитуваними особами.

Необхідно також зазначити, що в Україні питання про нормативне використання у судочинній практиці до цих пір не вирішене. Хоча певні спроби мали місце. У 2001 р. МВС України було видано наказ № 743 “ Про проведення експерименту по використанню комп’ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ. 24 листопада 2003 р. цей наказ скасовано наказом МВС № 1460, яким затверджено “Положення про службу психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України”, яке розширило можливості використання психологічних досліджень у роботі з кадрами, але яке поки що відтермінувало застосування поліграфічних досліджень у розкритті й розслідуванні злочинів “до врегулювання цього питання на законодавчому рівні й прийняття нормативно-правової і методичної бази використання поліграфічних приладів” [39,40,41,42].

В.П.Бахін, Н.С.Карпов і І.В.Строков активно і обґрунтовано відстоюючи позицію щодо правомірності та необхідності використання поліграфа у кримінальному судочинстві наводять більш ніж переконливі цифри щодо позиції суддів з цього питання. Так, 90 % опитаних ними суддів вважають допустимим використання поліграфа в процесі розслідування злочинів, у тому числі 12 % - на основі виконання психологічної експертизи із тестуванням на поліграфі [38].

1. Jan Widacki. Polygraph examination in Poland : an historical outline // Polygraph 2007, V. 36 №3. R 150-156; Jan Widacki Polygraph examination in Poland//European polygraph. 2007. V. I. №1. P. 25-34.
2. Krzyacin A. The debate over polygraph in Poland // Polygraph. 2000. V. 29. № 3. P. 226-236.
3. Widacki J. Wprowadzenie do problematyki badan poligraficznych. Warszawa. MSW. 1981. S. 182.
4. Widacki J., Romig C. H.A. The polygraph in Poland//Polygraph. 1975.V.4.№ 1. P. 33-38.
5. Zagdan M. Polygraph in the polish secret service // European polygraph. 2007. V. 1.№2. P. 105-114.
6. Pasko — Porys W. Current legal status of polygraph and level of practice in Poland // Polygraph. 2007. V.36. №3. P. 165-176.
7. Krzyacin A. The debate over polygraph in Poland. P. 226-236.

8. Lesniak M. Polygraph examination studies at the University of Silesia // European polygraph. 2007. V. 1. №1 55-63.
9. Jan Widacki Polygraph examination in Poland : an historical outline.
10. Krzyacin A. The debate over polygraph in Poland. P. 226-236.
11. Там само, P. 226.
12. Krzyacin A. The debate over polygraph in Poland. P. 227-228.
13. Там само, P. 226-227.
14. Krzyacin A. The debate over polygraph in Poland. P. 235.
15. Zagdan M. Polygraph in the polish secret service, P. 108.
16. Pasko - Porys W. Current legal status of polygraph... P. 16
17. Zagdan M. Polygraph in the polish secret service.
18. Pasko - Porys W. Current legal status of polygraph...
19. Zagdan M. Polygraph in the polish secret service. P. 112.
20. Pasko - Porys W. Current legal status of polygraph... P, 165.
21. Там само, P, 167.
22. Jan Widacki. Polygraph examination in Poland. P. 30
23. Там само, P. 31.
24. Jan Widacki. Polygraph examination in Poland : an historical outline P. 152.
25. Jan Widacki. Polygraph examination in Poland : an historical outline
26. Там само, P. 154.
27. Lesmak M. Polygraph examination studies. P. 60.
28. Гуляев П.И., Быховкий И.Е. Исследование эмоционального состояния человека в процессе производства следственного действия //Криминалистика и судебная экспертиза. — К.,1972. Вып.9. — С.103-109.
29. Митричев В., Холодный К. Полиграф как средство получения ориентирующей криминалистической информации //Записки криминалиста. — М.,1993. Вып.1.
30. Митричев В., Холодный Ю. Правовые аспекты применения полиграфа в оперативно-розыскной деятельности//Записки криминалистов. — М.,1995. — С.218-222.
31. Селиванов Н.А. Использование психофизиологических реакций при проверке на полиграфе (лай-детектор) //Пособие для следователей. Расследование преступлений повышенной общественной опасности / Под ред. Н.А.Селиванова и А.И.Дворкина. — М.: Лига Разум, 1998. - С.22-35.
32. Комиссарова Я.В., Килессо Е.Г., Перч В.О. Криминалистика + Криминалисты = Опыт борьбы с преступностью. Монография. – М.: Юрлитинформ, 2005. – С. 44-47;
33. Суворова Л.А. Идеальные следы в криминалистике. – М.: Юрлитинформ, 2006. – С. 146-160.
34. Белкин Р.С. Курс криминалистики. В 3 т. Т.3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – М.: Юристъ, 1997. – С. 43.
35. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С. Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика. Учебник для вузов. Под ред. Р.С. Белкина. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – С. 390-397.
36. Комиссаров В.И. Использование полиграфа в борьбе с преступностью // Законность. – М., 1995, - № 11. – С. 43-47.
37. Комиссарова Я.В., Семенов В.В. Особенности невербальной коммуникации в ходе расследования преступлений. – М.: Изд-во „Юрлитинформ”, 2004. – С.92-130.
38. Бахин В.П., Карпов Н.С., Строков И.В. О допустимости применения полиграфа и использования гипноза при расследовании преступлений. // Криминалистика и судебная экспертиза: Межведомственный научно-методический сборник. Вып. 52 / Отв. ред. А.М. Пасенюк. – К.: Министерство юстиции Украины, 2004. - С. 28.

39. Положення про службу психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України, затверджено Наказом МВС 24.11.2003 р. № 1460.
40. Положення про службу психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України, затверджено Наказом МВС 28.07.2004 р. № 842.
41. Інструкція щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом органів внутрішніх справ, затверджена Наказом МВС 28.07.2004 р. № 842.
42. Етичний кодекс психолога служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України, затверджений Наказом МВС 28.07.2004 р. № 842.

THE POLYGRAPH IN POLAND AND UKRAINE: HISTORY, CURRENT STATUS AND PROSPECTS

I. Kohutych

*Ivan Franko National University of Lviv,
1 Universytetska Str., UA – 79000 Lviv, Ukraine,*

The article deals with the issue of history, current state and prospects of the polygraph application in legal proceedings and other spheres of legal regulation in Poland and Ukraine.

The key terms: Poland, Ukraine, criminalistics, polygraph, polygraph research, the method of polygraphylogy.

WARIOGRAF W POLSCE I NA UKRAINIE: HISTORIA, STAN OBECNY I PERSPEKTYWY

Ivan Kohutycz

*Lwowski Narodowy Uniwersytet imienia Iwana Franki
ul. Uniwersytecka 1, 79000 Lwów, Ukraina*

W artykule omówiono pytania dotyczące historii, stanu obecnego i perspektyw stosowania wariografu w postępowaniu sądowym i innych sferach regulacji prawnych w Polsce i na Ukrainie.

Słowa kluczowe: Polska, Ukraina, kryminalistyka, wariograf, badania wariograficzne, metoda wariograficzna.

Ostatnio w literaturze prawniczej Ukrainy coraz częściej pojawiają się badania naukowe, poświęcone problemowi stosowania wariografu jako sposobu uzyskania informacji popartej dowodami.

W literaturze dosyć dawno opisane są możliwości ustalenia stanu psychicznego osoby, ujawnienie reakcji na bodźce zewnętrzne i dysymulacji przez metodę obserwacji testowej za pomocą wykrywacza kłamstw – oscylografu wielokanałowego dla jednoczesnego nagrywania różnych funkcji organizmu (oddychania, krążenia krwi, przewodnictwa elektrycznego skóry, itp.). Urządzenie to oddaje stan emocjonalny osoby pod wpływem na nią bodźców słownych lub prezentowania niektórych obiektów nadzorczo-obrazowych.

W Stanach Zjednoczonych, Izraelu, Federacji Rosyjskiej, na Węgrzech oraz w innych państwach wariograf służy do zbierania informacji, która szybko zawęży krąg osób podejrzanych o przestępstwo, ustala fakt popełnienia przestępstwa, pomaga identyfikować sprawców i stwarza przesłanki do składania prawdziwych zeznań, określa nieścisłości, sprzeczności i niezgodności w zeznaniach, pomaga przy zbieraniu innych dodatkowych informacji.

Wyniki stosowania wariografu, znanego pod innymi nazwami: “poligraf”, “wykrywacz kłamstw” w takich krajach jak Japonia, Korea Południowa, Turcja, Anglia, India, Argentyna, Brazylia, Meksyk, Tajlandia oraz innych, uważa się jako dowody lub jako operatywne, orientacyjno-taktyczne dane.

Interesującym dla nas w tym kontekście jest doświadczenie państwa – naszego najbliższego sąsiada zachodniego – Polski.

Jeszcze przed II wojną światową w Polsce zainteresowano się zastosowaniem wariografu, kiedy urządzenie to zostało zakupione przez Instytut Higieny Psychiczej w Warszawie. Choć nie wiadomo, czy wykrywacz kłamstw był wykorzystywany w procesach karnych, ale możliwość ta została omówiona w pracach W. Zielińskiej (1939), która wyraziła opinię, że błędem byłoby ignorowanie użycie wariografu w dochodzeniach w sprawie zbrodni [1].

Zainteresowanie w stosowaniu wariografu pozostało również w latach powojennych. Na początku lat 50 polski wywiad zainteresował się tym urządzeniem po tym, jak okazało się, że wywiad amerykański sprawdza na “wykrywaczu kłamstw” polskich obywateli przed rozpoczęciem współpracy z nimi. Polski wywiad zakupił amerykański wariograf i po uzyskaniu niezbędnego doświadczenia, zaczął wykorzystywać go w swojej pracy operatywnej.

Według oświadczenia polskich ekspertów, opanowanie technologii sprawdzenia na wariografie wiązało się z wielkimi trudnościami, ponieważ administracja Stanów

wprowadziła embargo na eksport tej technologii w kraje Europy Wschodniej. W 1975 roku, na przykład, redakcja amerykańskiego czasopisma "Wariograf" odrzuciła prośbę polskich specjalistów o prenumeratę czasopisma, wyjaśniając, że dotrzymuje się pozycji nie rozpowszechniać swoje czasopismo za "żelazną kurtyną" [2].

W lata powojenne stosunek do badań wariograficznych zarówno w Polsce, jak w innych krajach socjalistycznych i Związku Radzieckim był negatywny, co, w szczególności odzwierciedla podręcznik "Kryminalistyka", opublikowany przez prof. P. Choroszewskiego w 1958 r. Według autora, "... w praktyce, wykrywacz kłamstw jest nie więcej niż urządzenie, które ma na celu pogłębienie atmosfery zastraszania osób zatrzymanych" [3]. Jednak po pewnym czasie opinia P. Choroszewskiego radykalnie się zmieniła: przyczyną tego był półroczny pobyt profesora jako stypendysty w Stanach, gdzie on dostał "wykrywacz kłamstw" i nauczył się praktycznego wykorzystania tego urządzenia.

Pierwsze praktyczne zastosowanie wariografu w śledztwie (zwłaszcza zabójstwa) było wykonane przez P. Choroszewskiego w 1963 roku zgodnie z postanowieniem prokuratury wojewódzkiej w Olsztynie. Wyniki badania na wariografie, które zostały uzupełnione przez opis technologii takiego badania, wraz z innymi danymi, zostały przyjęte przez sąd jako dowody, a oskarżony został uznany za winnego. Rok później Sąd Wojewódzki w Lublinie zwrócił się do P. Choroszewskiego z prośbą o przeprowadzenie badań na wariografie grupy oskarżonych, ta prośba została zainicjowana na ubieganie obrony. P. Choroszewski przeprowadził takie badanie, lecz uzyskane wyniki sąd wojewódzki nie wykorzystał jako dowody, nie biorąc je pod uwagę. Te dwie sprawy (1964-1966) stały się przyczyną ostrych dyskusji na łamach polskich dzienników prawniczych [4]. Jednakże w każdym przypadku, wariograf zaczął przenikać w działalność polskich organów ścigania.

W 1969 roku w polskim kontrwywiadzie wojskowym powstały szkolenia dla ekspertów w dziedzinie badań psychofizjologicznych. Były one prowadzone przez znanego w tym czasie w Polsce eksperta dr A. Kryszczyzna, który miał piętnastoletnie doświadczenie pracy z wariografem [5]. W tym samym roku wojskowy kontrwywiad zaczął wykorzystywać wariograf w trakcie dochodzenia w sprawach karnych, z których większość dotyczyła zabójstwa lub kradzieży przez żołnierzy broni lub sprzętu wojskowego [6].

W latach 1969-1998 specjalna jednostka polskiego kontrwywiadu wojskowego przebadła na wariografie 5243 osób – 1180 figurantów w sprawach karnych [7] (czyli średnio – około 180 badań rocznie i 4-5 - w każdej sprawie karnej).

W latach 60-70 wariograf został oddany do użytkowania w laboratoriach uniwersyteckich kryminalistyki. W szczególności, wydział kryminalistyki Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach w 1977 roku zaczął badać możliwości wykorzystania praktycznego wariografu. W ciągu 1977-1978 ten wydział przebadał na wariografie 265 osób – figurantów w 34 sprawach karnych [8].

W latach 70-80 polskie uczelnie prowadziły badania naukowe, a w czasopismach naukowych pojawiały się regularnie publikacje na temat "wykrywacza kłamstw". Wyniki badań diagnostycznych na wariografie zostały opublikowane w tych czasopismach, również analizowano skuteczność badań, przeprowadzonych w realnych warunkach dotyczących wykrywania przez nie ukrytych informacji [9].

Pytanie na temat możliwości stosowania wyników badań na wariografie jako dowodów było omawiane wielokrotnie, a Sąd Najwyższy Polski kilkakrotnie wyrażał swój stosunek do informacji, uzyskanej w praktyce procesowej za pomocą wariografu [10]. W szczególności, w 1976 r. Sąd Najwyższy podczas rozpatrzenia sprawy karnej № II KR 171/76 uznał, że

“tego rodzaju dowód nie może być stosowany jako jedyny niezależny dowód, który powoduje powstanie decyzji. Taki dowód ma dodatkowe znaczenie”[11].

W połowie lat 90 było założone Stowarzyszenie Poligraferów Polskich, skupiające około czterdziestu ekspertów, którzy sprawdzali na wariografie, przeprowadzali badania w tej dziedzinie lub interesowali się pytaniami regulacji prawnych stosowania wariografu. W momencie swego powstania Stowarzyszenie jako organizacja społeczna, zintegrowało wysiłki stowarzyszenia zawodowego w celu wymiany doświadczeniami i promowania stosowania tej metody w praktyce. Stowarzyszenie prowadziło badania eksperymentalne w dziedzinie kryminalistycznej psychofizjologii, ustalało standardy w zakresie badań i działań edukacyjnych oraz kontroli administracyjnej.

Po 1975 roku, grupa polskich kryminologów i ekspertów na podstawie przeprowadzonych przez nich eksperymentów doszła do wniosku, że amerykańskie teorie wykrywania kłamstwa nie dają satysfakcjonującego wyjaśnienia fizjologicznych zjawisk zaobserwowanych podczas badań na wariografie.

Do końca XX wieku badania w dziedzinie sprawdzeń przeprowadzonych na wariografie były realizowane na katedrach kryminalistyki trzech uniwersytetów w Polsce: na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach, Uniwersytecie Wrocławskim i Uniwersytecie imienia Mikołaja Kopernika w Toruniu. Przez 25 lat działalności badawczej polskich naukowców i ekspertów została opracowana koncepcja, która dała teoretyczne wyjaśnienie technologii psychofizjologicznych badań z użyciem wariografu. Zaproponowana koncepcja zawierała cztery podstawowe pozycje: badanie na wariografie orientowane na zbadanie śladów pamięci; procedura weryfikacji jest oparta na zasady stosowane w eksperymentach psychologicznych; badanie za pomocą wariografu jest jednym z metod kryminalistycznej identyfikacji; badanie ma na celu ustalenia niezbędnych informacji dla organów ścigania.

Wskazana koncepcja oparta jest na tym, że “informacja na temat bezprawnych działań i towarzyszących im silnym emocjom negatywnym odzwierciedla się w długotrwałej pamięci przestępcy. Fakt popełnienia poważnego przestępstwa (tylko takie przestępstwa powinny być przedmiotem badań za pomocą wariografu) jest zazwyczaj powiązany z silnymi emocjami, które znajdują się w szczególnych miejscach pamięci... Ślady pamięci takiego wydarzenia... trwale, unikalne i dopuszczają ich identyfikację... Ślady pamięci nie mogą być spostrzeżone bezpośrednio... Obecność lub brak śladów działań nieprawnych w mózgu osoby, która poddana jest badaniu na poligrafie, występuje w zmianach funkcjonowania różnych systemów ludzkiego ciała” [12].

Ta koncepcja stała się powszechnie akceptowana w środowisku polskich poligraferów.

Na początku lat 90-tych polskie prywatne agencje detektywistyczne bezskutecznie próbowały przyciągnąć uwagę biznesu do możliwości wykorzystania wariografu w jego interesach. Wskutek tego do końca XX wieku pojawiła się ogromna liczba ekspertów, praktykujących badania na wariografie według zamówień prywatnych firm.

Jednak niektórzy teoretycy i praktycy, pracujący w dziedzinie prawa karnego procesowego, dokonali wielu starań, by zapobiec wykorzystywaniu wariografu w postępowaniu sądowym. Oni chcieli zainicjować wprowadzenie uzupełnienia w jednym z artykułów nowego Kodeksu postępowania karnego Polski, zabraniając wykorzystywanie wariografu w celu uzyskania dowodów. Z kolei komisja, która opracowała projekt ustawy, nie wzięła pod uwagę opinię ekspertów działających w dziedzinie badań na wariografie.

Polska Prokuratura Krajowa, ze swej strony, występowała przeciwko wykorzystaniu wariografu w działaniach operacyjno-poszukiwawczych policji. Pogląd ten został

wyrażony w odpowiedzi na zapytanie Głównego Departamentu Policji (1994), który, między innymi, stwierdził, że “jeśli prawo procesowe ustanawia gwarancje prawne, które ograniczają obowiązek informowania władz publicznych... to oznacza, że poza sądem, w czasie operatywnej działalności, nikt nie może robić tego, co nie jest dozwolone” [13].

Wynikiem tych starań było to, że Kodeks postępowania karnego Polski (który nabrał mocy prawnej w 1997 r.) faktycznie zabronił wykorzystanie środków technicznych w celu sprawdzenia psychofizycznych reakcji przesłuchiwanej osoby.

Zakaz znów wywołał dyskusję między zwolennikami a przeciwnikami wykorzystania wariografu w praktyce organów ścigania. Ogólnie rzecz biorąc, do końca XX wieku w Polsce zaistniała sytuacja, w której “polska policja nie posiadała własnych poligraferów, a niekiedy w szczególnie skomplikowanych sprawach karnych, najpierw - zabójstwach, zwracała się o pomoc w przeprowadzaniu badań na wariografie do ekspertów z innych organizacji... Problem wariografu stał się wyłącznie teoretyczny, ponieważ jego stosowanie podczas dochodzeń w sprawach karnych jest nieznaczny... Żaden z resortów państwowych Polski nie jest zainteresowany wykorzystaniem wariografu w zwalczaniu wzrastającej przestępczości” [14].

W kwietniu 1990 roku, zarządzeniem Ministra Obrony Narodowej służby wywiadu i kontrwywiadu w Polsce zostały rozwiązane. Wojskowa Służba Informacyjna Polski, która zastąpiła wojskowy kontrwywiad Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, wciąż jeszcze wykorzystywała wariograf w swoich działaniach. W 2006 r. Wojskowa Służba Informacyjna została przekształcona w Służbę Wywiadu Wojskowego i Służbę Kontrwywiadu Wojskowego, instrukcji tych służb dopuszczają stosowanie wariografu w szczególnych przypadkach. W szczególności, art. 9 instrukcji Służby Kontrwywiadu Wojskowego wskazuje, że podczas selekcji personelu “kandydat do służby musi odpowiedzieć na dwa pytania: 1) Czy kiedykolwiek przechodził badania psychofizjologiczne? Jeśli tak, to należy określić, kiedy i w jakim celu? 2) Czy Pan wyraża zgodę na przejście psychofizjologicznych badań?” [15].

Polska Żandarmeria Wojskowa wykorzystywała wariograf zgodnie do właściwego aktu prawnego, który wszedł w życie w sierpniu 2001 r. i zaprowadziła badania na wariografie jako jeden z elementów technologii selekcji personelu.

Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Agencja Wywiadu Polski wykorzystują “psychofizjologiczne badania” zgodnie z przepisami, które weszły w życie w 2002 r. Według danych W. Pasko-Porysa [16] obecnie od 10 do 20 tysięcy pracowników polskiego wywiadu i kontrwywiadu poddają się badaniom na wariografie.

Centralne Biuro Antykorupcyjne w Polsce – założone w czerwcu 2006 r. (specjalna służba w zakresie zwalczania korupcji w centralnych i lokalnych organach władzy państwowej, w sektorze publicznym i prywatnym, a także w innej działalności, która zagraża interesom narodowym), zgodnie z obowiązującym statutem, stosuje “badanie skryningowe wariografem” podczas weryfikacji kandydatów na służbę spośród oficerów Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencji Wywiadu oraz Straży Granicznej lub policji [17].

Polska Straż Graniczna aktywnie korzysta z badań skryningowych, a według niektórych ocen, jest prawdopodobnie największym użytkownikiem wariografu w państwie, dokonując corocznie blisko 18 tysięcy przeglądów pracowników na wariografie [18]. Taki zakres stosowania wariografu jest tłumaczony faktem, że straż graniczna jest obecnie uważana za “najbardziej nowoczesną formację wojskową w Polsce” [19].

Warto zauważyć, że stosunek do wariografu w organach jest różny. Na przykład, próba wprowadzenia badań na wariografie w działalności Generalnej Inspekcji Celnej

zostały omówione w Naczelnym Sądzie Administracyjnym w Polsce w 2003 r., i wariograf został odrzucony, ponieważ jego stosowanie nie miało odpowiednich regulacji prawnych [20].

Jak wspomniano powyżej, Kodeks postępowania karnego Polski wprowadził w życie art. 171 4/2, który zakazał “hipnozę i urządzenia techniczne lub lekarstwa, które wpływają na procesy psychiczne osoby przesłuchiwanej lub zorientowane na kontrolę nie uświadomionych reakcji organizmu, związanych z przesłuchaniem” [21]. Jednak w 2003 roku, Kodeks postępowania karnego został uzupełniony artykułem (192 a/2), zgodnie z którym “dla zmniejszenia liczny osób podejrzanych lub w celu ustalenia wartości dowodowej zebranych dowodów” pozwolono ekspertowi stosować środki techniczne, mające na celu kontrolę nie uświadomionych reakcji człowieka”. Ten artykuł podkreślił, że “stosowanie środków technicznych, mających na celu kontrolę nieuświadomionych reakcji człowieka, możliwe tylko za zgodą osoby” [22].

Z wejściem w życie wymienionych uzupełnień w Kodeksie postępowania karnego “ostatecznie zdecydowano na korzyść wariografu podczas śledztwa i powstrzymano dyskusji, które istniały przy nieobecności klarownych podstaw prawnych stosowania badań z wykorzystaniem wariografu” [23].

Należy pamiętać, że terminy “wariograf”, “badania na wariografie” (badanie wariograficzne”) nie są wykorzystywane w żadnym z aktów prawnych, z wyjątkiem dokumentów Centralnego Biura Antykorupcyjnego Polski. Kodeks postępowania karnego określa badania na wariografie jako “stosowanie środków technicznych, skierowanych na kontrolę nieuświadomionych reakcji człowieka”.

Sąd Najwyższy i Sąd Apelacyjny Polski akceptują wyniki badań na wariografie jako dowód pod warunkiem dotrzymania dwóch wymagań. Pierwsze – badanie na wariografie powinno być dokonywane za zgodą badanej osoby.

Drugie – badanie ma być przedstawione jako wniosek eksperta, sporządzony zgodnie z art. 200 Kodeksu postępowania karnego Polski. Badanie nie powinno być częścią jakiegokolwiek innego działania procesowego (np. przesłuchania). I, oczywiście, ekspert musi posiadać odpowiednie kwalifikacje zawodowe i moralne jakości.

W Polsce nie ma jakichkolwiek aktów prawnych, które regulują lub zabraniają stosowania wariografu przez organizacje prywatne (w czasie zatrudnienia lub w trakcie badań skryningowych).

Obecnie badania za pomocą wariografu w Polsce stosowane są podczas dochodzeń w sprawach karnych, podczas podejmowania decyzji dotyczącej zatrudnienia oraz kontroli personelu (badania skryningowe). Jak wspomniano wyżej, w dwóch ostatnich dziedzinach wariograf jest stosowany zarówno przez struktury państwowe (wywiad i organy ścigania), jak i sektor prywatny.

Według opinii J. Widackiego, w państwie corocznie przeprowadza się prawie 100 badań na wariografie w sprawach karnych. Biorąc pod uwagę fakt, że każdego roku przeprowadzane jest śledztwo około 1000 zabójstw, to w ogólnej liczbie wszystkich spraw karnych, mierzonych przez setki tysięcy “jest oczywiste, że wariograf jest używany w tych śledztwach niezbyt często. Ta liczba wielokrotnie przekracza ilość badań na wariografie, prowadzonych podczas skryningu”.

Dokładna liczba poligraferów w Polsce nie jest znana. J. Widacki uważa [24], że jest blisko 20 takich fachowców: to są pracownicy naukowci na uniwersytetach (6 osób), oficerowie wywiadu (nie więcej niż 6 osób), oficerowie policji (2 osoby) i poligraferzy, pracujący w prywatnych firmach ochroniarskich i agencjach detektywistycznych (nie więcej 5 osób). Wśród poligraferów są trzy kobiety. Wszyscy poligraferzy mają wyższe wykształcenie, niektórzy z nich mają doświadczenie pracy w organach ścigania.

Jednak oceny J. Widackiego prawdopodobnie są znacznie zaniżone, według informacji od W. Pasko-Porysa ilość poligraferów w Polsce jest znacznie większa. Chociaż dokonać dokładne szacunki wielkości skali stosowania wariografu w tym państwie jest trudno, ponieważ dane statystyczne dotyczące tego pytania nie są publikowane.

Poziom wykszolenia polskich poligraferów jest bardzo różny i według opinii J. Widackiego w większości przypadków – jest niski. Sytuacja ta jest wynikiem braku ustalonego systemu szkolenia takich fachowców, procedury licencjonowania oraz kontroli ich działalności, a także – braku konkurencji.

Jednym z najważniejszych osiągnięć działalności Stowarzyszenia Poligraferów Polskich jest pierwsze wydanie w 2007 roku specjalizowanego czasopisma “Europejski wariograf”. Jednakże, oprócz tego, jak twierdzi J. Widacki, na dzień dzisiejszy realizowano zbyt mało zadań, przewidzianych przy założeniu tej organizacji. Jedynym osiągnięciem Stowarzyszenia było przyjęcie “Standardów badania przy stosowaniu wariografu w sprawach karnych”, czyli zbioru zasad przeprowadzania badań na wariografie. Stowarzyszenie dotychczas nie uchwaliło “Standardu badań ze stosowaniem wariografu w pracy z kadrami” oraz nie wprowadziło w życie kodeksu etyki poligraferów [25].

W środowisku naukowców-prawników, którzy specjalizują się w zakresie postępowania karnego, można znaleźć wielu przeciwników stosowania wykrywacza kłamstw podczas dochodzenia: ich uwagi odnoszą się głównie proceduralnych i moralnych aspektów (stosowanie wariografu – jest to naruszenie prywatności; człowiek, który jest badany na wariografie – osoba, która sprzyja zbieraniu dowodów przeciw sobie, itp.).

Jednocześnie polska publiczność pozytywnie ocenia badania na wariografie, zwłaszcza w wykrywaniu przestępstw. Opinia publiczna, nastraszone dynamiką przestępczości, gotowa jest do podjęcia wszelkich metod walki z nią, byle były skuteczne.

W państwie również nie istnieje przeciwdziałania przed wzrostem stosowania wariografu przez organizację prywatne w pracy z kadrami.

W ciągu ostatnich dziesięciu lat w Polsce nie opublikowano prawie żadnego artykułu opisującego wyniki badań eksperymentalnych na temat wariografu. Po długiej przerwie wydział kryminalistyki w Krakowskiej Akademii imienia Andrzeja Modrzewskiego rozpoczął solidny projekt badawczy na temat stosowania wariografu. Zadaniem tego projektu są: uogólnienie praktyki stosowania wariografu w okresie 1989-2006; opracowanie metod dyferencjacji w trakcie badań wariograficznych przy pomocy osób, które “posiadają wiedzę na temat zdarzeń oraz osób, które są aktywnymi uczestnikami tych wydarzeń”; ustalenie możliwości diagnostycznych badań wariograficznych w stosunku do osób z różnymi zaburzeniami psychicznymi (zwłaszcza do osób z zaburzeniami antyspołecznymi i schizoidalnymi); badanie razem z ekspertami w dziedzinie neuropsychologii i neurofizjologii przejawów kłamstwa oraz innych.

W zakresie stosowania wariografu w Polsce są dwa wzajemnie powiązane problemy. Pierwszy problem to zmniejszenie naukowych badań eksperymentalnych w części stosowania wariografu w realnych warunkach, a także analizy takiego stosowania. Kilka prac pojawiło się niedawno na ten temat, odnoszących się do aspektów prawnych stosowania wariografu. To są popularyzatorskie artykuły dla prawników i funkcjonariuszy organów ścigania lub rozdziały w podręcznikach kryminalistyki. Drugi problem – do tej pory nie opracowany jednolity system szkolenia poligraferów i klarowne kryteria przyznawania licencji ich działalności. Wynikiem powyższych

problemów jest to, że wspólnota zawodowa nie może kontrolować jakości pracy poligraferów, a to nieuchronnie prowadzi do naruszenia standardów badań na wariografie [26].

Oprócz wymienionych problemów, M. Leszniak zauważa, że “organy ścigania nie uważają badania na wariografie jako ogólnie przyjęte źródło informacji lub standardowy dowód. Jest na to kilka przyczyn. Pierwsza polega na tym, że pracownicy organów ścigania nie zostali zapoznani z tą metodą, ponieważ: kryminalistyka nie jest obowiązkowym kursem w większości wydziałów prawa w Polsce; mało pracowników organów ścigania są absolwentami wydziałów prawa; absolwenci wydziałów prawa (przyszli prokuratorzy i sędziowie) rzadko (jeśli w ogóle) zapoznali się z wariografem na profesjonalnym poziomie. Stając się specjalistami w sprawach prawnych, oni nic nie wiedzą na temat praktycznych możliwości wykorzystania wariografu” [27].

W praktyce ukraińskiej wariograf oficjalnie nie był i obecnie nie jest stosowany w walce z przestępczością, ponieważ oficjalna doktryna tradycyjnie uznaje wariograf reakcyjnym, pseudonaukowym, antyhumanitarnym, opisując go jako “subtelną formę tortur, jako środek presji psychicznej na przesłuchiwaną osobę”. Dla zaprzeczenia wykorzystania wariografu w celach sądowych przeciwnicy przytaczają jako przykład jego niemożność zapewnienia wystarczająco dokładnymi wynikami, również niemożnością jednoznacznej interpretacji rezultatów.

Dzisiaj zawdzięczając postępowi naukowemu i technicznemu urządzenia wariograficzne są coraz bardziej polepszane, seryjnie produkowane są różne modele komputerowego wariografu. Wygląda na to, że jakiegokolwiek wątpliwości dotyczące naukowości tej metody i dokładności fiksacji odpowiedniej informacji powinny zniknąć. Ze strony technicznej trudno zaprzeczyć fakt, że współczesne komputerowe wariografy są urządzeniami dokładnie i ściśle odzwierciedlającymi psychofizjologiczny stan organizmu badanej osoby. Te urządzenia niewątpliwie mają przewagę nad najbardziej doświadczonym obserwatorem w osobie ludzkiej. Oprócz tego, co jest szczególnie ważne, stosowanie wariografu daje ciągły i systematycznie spójny obraz jednoczesnej dynamiki wielu procesów zachodzących w organizmie osoby przesłuchiwanej.

W perspektywie rozwoju techniki wariograficznej krajowi naukowcy P.I.Hulajew oraz I.J.Bychowksyj jeszcze w 1972 roku określili przesłanki opracowania bezkontaktowej metody odczytu informacji na temat stanu psychofizjologicznego osoby. Badacze udowodnili naukowo zasadniczą możliwość bezkontaktowej rejestracji zmian fizjologicznych charakterystyk organizmu człowieka na odległości za pomocą zmierzenia przez czujniki słabych pól elektromagnetycznych, które istnieją w przestrzeni wokół każdej osoby. Takim sposobem możliwa jest jednoczesna rejestracja elektrokardiogramu, sejsmogramu (ciągły zapis wibracji ciała, spowodowane skurczem serca), pneumogramu (nagrywanie ruchów oddechowych), fonogramu (nagranie dźwiękowych wibracji) oraz innych parametrów człowieka, co pozwala na badanie reakcji świadków, ofiar, podejrzanych (oskarżonych) w trakcie ich udziału w różnych działaniach śledczych itp. [28].

Otóż, czy można za pomocą wariografu uzyskać informację o reakcjach emocyjnych badanych osób, którą można tłumaczyć jednoznacznie? Nie wdając się w szczegółową analizę pytania, które porusza aspekt taktyczny problemu, ograniczymy się pozytywnym wnioskiem, wynikającym z analizy opisaną w literaturze procedury testowania, wyników opublikowanej praktyki stosowania wariografu. Według badań przeprowadzonych za granicą, w tym w Polsce, poprawną i przydatną informację, uzyskaną za pomocą wariografu, zanotowano w 92% badanych przypadków [29, 30]. Dokładność wskazań nowoczesnych wariografów, używanych w postępowaniu sądowym

w wielu krajach wynosi 96% i ten poziom dokładności przekracza nawet wyniki tradycyjnych rodzajów ekspertyz sądowych, w tym kryminalistycznych [31,32,33].

Praktyczne znaczenie obserwacji za pomocą wariografu jest ustalane nie tyle przez samo urządzenie, a sposobami ludzkich reakcji w warunkach specjalnie zorganizowanej procedury. Reakcjom, rejestrowanym za pomocą wariografu, nie jest właściwa specyficzność. One nie zawierają pewnych szczegółowych objawów, które jednoznacznie wskazują na prawdziwość lub nieprawdziwość odpowiedzi. Otóż podczas takiej procedury nie wystarczy ograniczać się wyłącznie pytaniami sprawdzającymi. Nowoczesne metody przewidują wykorzystanie dwóch rodzajów pytań – kontrolnych i neutralnych [34]. Pytania kontrolne dotyczą tych faktów lub wydarzeń, na które respondent będzie, jak się oczekuje, celowo podawać fałszywe odpowiedzi (ukrywać pewną informację poza obrębem badanego tematu). Reakcje na te pytania wykorzystują do porównania z reakcjami na sprawdzające (krytyczne lub relewantne) pytania. Pytania neutralnie wybierają w taki sposób, żeby one nie wywoływały (lub wywoływały co najmniej słabe) reakcje i były swego rodzaju wskaźnikiem normalnego poziomu psychofizjologicznej aktywności organizmu badanej na wariografie osoby.

U podstawy pytań kontrolnych jest empirycznie ustalone założenie, że prawdziwa, niewinna osoba będzie bardziej strwożona pytaniami kontrolnymi, które nie dotyczą przedmiotu badania sądowego, niżli weryfikacyjnymi, na które jej odpowiedzi będą szczere. I na odwrót: osoba, która kłamie i coś ukrywa, będzie bardziej strwożona weryfikacyjnymi (nie zaś kontrolnymi) pytaniami, ponieważ dla tej osoby mogą zaistnieć negatywne skutki, jeżeli nieprawda zostanie ujawniona [35].

Badając różnice w reakcji na pytania kontrolne i weryfikacyjne, operator wariografu może wnioskować na temat odpowiedzi obserwowanej osoby.

Dla śledczego, sądu, którzy otrzymali te informacje od operatora, skutki te mogą dostarczyć kilka typowych sytuacji. Pierwsza, kiedy oni (w zależności od istniejącego materiału) przypuszczali lub nie przypuszczali tę lub inną przynależność osoby do rozpatrywanego w sądzie wydarzenia, lub jej wiedzę czy niewiedzę o tym. W takim wypadku wyniki instrumentalnej diagnostyki reakcji wewnętrznych tylko potwierdziły pewność śledczego lub sądu w swoim przypuszczeniu pierwotnym, lub nawet więcej – dostarczyły materiału dodatkowego, który uzgadniany jest z mechanizmem badanego wydarzenia lub z obecnymi materiałami sprawy. Inna sytuacja ma podtypy, jest ona charakterystyczna dla przypadku wykrycia tzw. negatywnych okoliczności – objawów dysymulacji lub diagnozy ostatnich, kiedy wykryto je jeszcze przed testową obserwacją osoby za pomocą wariografu. Możliwa jest sytuacja, kiedy wyniki badania na tym urządzeniu nie są zgodne z istniejącymi w śledczego lub sądu materiałami sprawy lub prawidłowościami mechanizmu badanego wydarzenia. Na przykład, z materiałów sprawy oczekiwano, że trup zamordowanego zachowano w lesie, w pewnym, nieznanym dotychczas miejscu, które wiarygodnie, powołując się na materiały sprawy, znane jest naoczniemu świadkowi, który to zaprzeczał, jednak wyraził zgodę na test. Jednocześnie z poligramu wynika całkowity brak informacji w tej osoby, lub odnotowano zapoznanie się tej osoby z takimi okolicznościami, na które śledztwo nie zwracało dotychczas szczególnej uwagi, ponieważ to nie było uwarunkowane ani materiałami sprawy, ani charakterem lub prawidłowościami badanego wydarzenia.

Otóż, poligram i wniosek operatora o tym, że taka reakcja na pytanie jest regularna dla prawdziwych (szczerych) odpowiedzi, będą służyć jako źródło wiadomości o obecnej informacji, którą posiada osoba. Jednak reakcja, poprzez specjalny związek-stosunek do badanego wydarzenia (z wyjaśnieniem jej istoty, przyczyn powstania, a więc i stosunku do przestępstwa, ona nie zgadza się (nie uwarunkowuje się), a nawet jest sprzeczna

materiałom sprawy lub regularności mechanizmu przestępstwa), nabywa cech negatywnych okoliczności – dysymulacji. W takiej sytuacji wariograf będzie służyć jeszcze jednym środkiem identyfikacji okoliczności, które pociągają za sobą nie zawsze pożądane, ale niezbędne dla ustalenia prawdy w sprawie skutki.

Następny rodzaj możliwych sytuacji jest bardziej reprezentatywny dla uiszczenia zadań sądownictwa karnego. Chodzi o możliwe przypadki, kiedy za pomocą wariografu będą ustalać wyjawione wcześniej (podczas działań śledczych czy sędowo-śledczych) negatywne okoliczności – sprzeczności, braki lub błędy w świadectwach lub działaniach poszczególnych osób lub przejawienie nieuzasadnionego (w pewnych sytuacjach z przyczyn zewnętrznych) wewnętrznego napięcia psychicznego osoby lub zwiększenie aktywności nerwowej. Czyli podczas odpowiednich działań procesowych z udziałem świadka, ofiary, podsądnego (oskarżonego) już odnotowano podejrzane (niezrozumiałe), nieuzasadnione milczenie na temat możliwej okoliczności sprawy, o której, wnioskuje z zebranych materiałów sprawy, osoba mogłaby wiedzieć i powiedzieć o niej. Lub na odwrót, notowana jest wyrażona znajomość o pewnym istotnym szczególe badanych zdarzeń, pod warunkiem, że w poprzednich zeznaniach tej osoby stwierdzano (i to jest potwierdzone przez inne materiały sprawy) zupełną odmowę osobistego zaangażowania lub innego rodzaju udziału w nim. Podczas wykonywania działań sędowo-śledczych sąd, strony mogą zauważyć dziwne lub sprzeczne zachowanie konkretnego uczestnika, co się objawia się w nadmiernej i nagłej zmianie koloru twarzy (błada lub zaczerwieniona), poceniu ciała i wysychaniu warg, opóźnienia w języku, “biegających oczu”, zbyt długich i niepotrzebnych przerw w danej sytuacji, szybkiego oddechu, drżeniu rąk, stóp i tak dalej.

Niewątpliwie wszystkie te przejawy nie świadczą o nieszczeroci lub nie poświadczają zaangażowania do badanego zdarzenia osób, które występują w sędowo-śledczych działaniach. Ale nie wolno pominąć takie zachowanie. Trzeba określić przyczyny jego pochodzenia, a więc i należność do przedmiotu badania sędowego. Oprócz tego, w takich wypadkach na pomoc sądu może przyjść specjalista z pytań kryminalistycznej poligrafologii. Według poprzednio ułożonego przez państwowego oskarżyciela lub adwokata obrońcę testu specjalista-operator, za pomocą wariografu, wykryje lub przypadkową przyrodę pochodzenia uprzednio zidentyfikowanych dysymulacji, lub odwrotnie: taki stan, zachowanie lub treść zeznań osoby uwarunkowany jest sytuacyjną znacznoscią dla niej przebiegu ustalenia okoliczności badanego w sądzie wydarzenia. Czyli na podstawie testu prawomocne będzie stwierdzenie o pewnej przynależności do tego wydarzenia osoby, lub o jej poinformowaniu o okolicznościach, co, wraz z innymi dowodami, potem może być wykorzystane dla udowodnienia lub dla innych zadań, mianowicie: dla potwierdzenia wersji sędowej o fakcie przestępstwa, ustalenia osób, które przygotowały lub popełniły przestępstwo; dla zbierania lub opracowania informacji, którą można wykorzystać podczas organizacji i poszukiwania osób, które ukrywają się od śledztwa (sądu), przygotowania i wdrożenia operacyjno-poszukiwawczych działań w celu zbierania, przetwarzania i utrwalania danych, które mają znaczenie w procesie dowodzenia.

W literaturze zaproponowano kilka wariantów przyszłego karno-procesowego modelu stosowania wariografu na przesłuchaniu [36,37].

R.S.Bielkin uważa, że estetyczny aspekt problemu można wyrazić przez jeden frazes: czy dopuszczalne jest z pozycji konstytucyjnych gwarancji moralności stosowanie wariografu w walce z przestępczoscia? Oponenty twierdzą zgodnie: “nie”! W związku z tym należy zauważyć, że żaden z przeciwników wariografu nie wskazuje, jakim normom moralnym sprzeciwia się stosowanie wariografu, czym on poniża godność człowieka, naruszania jej integralność osobistą i honor.

Oczywiście wszelkie formy kłamstwa, oszustwa podczas korzystania z technicznego sprzętu w sądownictwie karnym sprzeczne jest zarówno normom prawnym jak i moralnym, niezależnie od zadań realizowanych przez organy i urzędników podczas dochodzenia w sprawie przestępstw. W wypadku stosowania wariografu oszustwem można uważać falsyfikację, czyli nieprawidłową interpretację poligramu lub jej zniekształcenie. Jednak sprzecznym do moralności i prawa jest jakakolwiek inna falsyfikacja materiałów sprawy, zaczynając od falsyfikacji zeznań i kończąc umyślnie nieprawdziwym wnioskiem eksperta. W tym wypadku pytanie jest rozpatrywane poza obrębem stosowania wariografu i przechodzi w dziedzinę wykorzystania oraz oceny wyników stosowania w dowodzeniu jakiegokolwiek środka dowodzenia. Nie ma nic specyficznego dla wariografu w tym wypadku. Co dotyczy zaś sumiennego błędu, w tym przy odszyfrowaniu wskazań wariografu, od tego nikt nie jest ubezpieczony – ani ekspert, ani śledczy czy nawet sąd. W związku z tym w postępowaniu karnym istnieją gwarancje ustalenia prawdy.

Oponenci widzą amoralność również w tym, że osoba staje się obiektem badania, co poniża ludzką godność. Ale co wtedy mówić o wypadkach, w których oskarżony staje się obiektem ekspertyzy sądowo-lekarskiej lub sądowo-psychiatrycznej, uzyskania od niego próbki krwi i innych wydzielin ludzkiego ciała? Wydają się, że poniżającą, a otóż amoralną i nieprawą może być nienaturalnie stworzona atmosfera, w której przeprowadzane jest badanie, a także zachowanie osoby, która prowadzi badania i sam sens badania, jeżeli one opierają się na nieprawnej fizycznej lub moralnej przemocy.

Przeniknięcie do dziedziny subiektywnego świata człowieka (a mianowicie temu w pewnym sensie służy wariograf), jeżeli takie przeniknięcie nie jest powiązane z psychiczną przemocą, nie można uważać amoralnym. Przeciż bez przeniknięcia w taki lub inny sposób w świat wewnętrzny osoby nie da się zrealizować zadań ekspertyzy sądowo-psychiatrycznej oraz sądowo-psychologicznej i osiągnąć niezbędnego psychologicznego kontaktu z przesłuchiwaną osobą, zapewnić realizację wychowawczej i ostrzegawczej funkcji sądownictwa karnego itd.

Z tego powodu może pojawić się znacznej skomplikowany problem, dotyczący zasadniczej prawomocności oraz granic dopuszczalności instrumentalnego przeniknięcia w wewnętrzny świat osobowości. Ponieważ za pomocą wariografu niesumienny operator może uzyskać informację, która nie dotyczy badanego wydarzenia, a dotyczy życia prywatnego, przymusowe lub ukryte wejścia w które jest sprzeczne z gwarantowanymi w Konstytucji Ukrainy prawami i wolnościami obywateli. Zastrzeżenie możliwości takich deformacji – jeden z warunków opracowania reguł stosowania wariografu i zabezpieczenia gwarancji prawomocności wykorzystania jego wyników.

Oczywiście istnieją inne sprzeczne pytania dotyczące technicznego, taktycznego, etycznego oraz karno-procesowego aspektu problemu dopuszczalności wykorzystania metody obserwacji na wariografie w sądownictwie karnym. Jednak aktualną wydaje się konieczność zapoznania się z zebrany doświadczeniem stosowania wariografu w praktyce sądowniczej innych państw, na przykład Polski, dokonanie eksperymentalnej kontroli poziomu jego przydatności oraz dopuszczalności wykorzystania w działalności organów ścigania Ukrainy w celu rejestracji emocyjnego stanu osób podczas przesłuchiwania (lub przynajmniej w obrębie ekspertyzy sądowo-psychologicznej [38]) w celu ustalenia faktu wiedzy lub ukrywania pewnych danych dotyczących badanego wydarzenia. Pozytywne rozwiązanie w taki sposób tego pytania może mieć ważne znaczenia dla ujawnienia przyczyn i treści ukrywanych danych.

Warto również zaznaczyć, że na Ukrainie pytanie o normatywnym wykorzystaniu w praktyce sądowniczej dotychczas nie jest uregulowane. Chociaż pewne próby miały

miejsce. W 2001 roku Ministerstwo Spraw Wewnętrznych wydało rozporządzenie numer 743 "O wprowadzeniu eksperymentu dotyczącego wykorzystania komputerowych wariografów w działalności organów spraw wewnętrznych". 23 listopada 2003 roku to rozporządzenie zostało uchylone innym rozporządzeniem MSW numer 1460, którym zatwierdzono "Przepisy dotyczące służby psychologicznego zaopatrzenia działalności operacyjnej i urzędowej organów spraw wewnętrznych Ukrainy", które rozszerzyło możliwości wykorzystania badań psychologicznych w pracy z kadrami, lecz które obecnie odsunęło stosowanie badań na wariografie w wykryciu przestępstw "do uregulowania tego pytania na poziomie ustawodawczym i przyjęciu normatywno-prawnego i metodycznego podłoża stosowania urządzeń wariograficznych" [39,40,41,42].

W.P.Bachin, N.S.Karpow i I.W.Strokow aktywnie bronią pozycję dotyczącą prawomocności oraz konieczności wykorzystania wariografu w sądownictwie karnym przytaczają bardzo przekonujące liczby co do pozycji sędziów z tego pytania. Tak, 90 % przepytanych przez nich sędziów uważa dopuszczalnym stosowanie wariografu podczas wykrycia przestępstw, w tym 12% - na podstawie wykonania ekspertyzy psychologicznej z testowaniem na wariografie [38].

1. Jan Widacki. Polygraph examination in Poland : an historical outline // *Polygraph* 2007, V. 36 №3. R 150-156; Jan Widacki Polygraph examination in Poland//*European polygraph*. 2007. V. I. №1. P. 25-34.
2. Krzyacin A. The debate over polygraph in Poland // *Polygraph*. 2000. V. 29. № 3. P. 226-236.
3. Widacki J. Wprowadzenie do problematyki badan poligraficznych. Warszawa. MSW. 1981. S. 182.
4. Widacki J., Romig C. H.A. The polygraph in Poland // *Polygraph*. 1975.V.4.№ 1. P. 33-38.
5. Zagdan M. Polygraph in the polish secret service // *European polygraph*. 2007. V. 1.№2. P. 105-114.
6. Pasko — Porys W. Current legal status of polygraph and level of practice in Poland // *Polygraph*. 2007. V.36. №3. P. 165-176.
7. Krzyacin A. The debate over polygraph in Poland. P. 226-236.
8. Lesniak M. Polygraph examination studies at the University of Silesia // *European polygraph*. 2007. V. 1. №1 55-63.
9. Jan Widacki Polygraph examination in Poland : an historical outline.
10. Krzyacin A. The debate over polygraph in Poland. P. 226-236.
11. Ibid, P. 226.
12. Krzyacin A. The debate over polygraph in Poland. P. 227-228.
13. Ibid, P. 226-227.
14. Krzyacin A. The debate over polygraph in Poland. P. 235.
15. Zagdan M. Polygraph in the polish secret service, P. 108.
16. Pasko - Porys W. Current legal status of polygraph... P. 16
17. Zagdan M. Polygraph in the polish secret service.
18. Pasko - Porys W. Current legal status of polygraph...
19. Zagdan M. Polygraph in the polish secret service. P. 112.
20. Pasko - Porys W. Current legal status of polygraph... P, 165.
21. Ibid, P, 167.
22. Jan Widacki. Polygraph examination in Poland. P. 30
23. Ibid, P. 31.
24. Jan Widacki. Polygraph examination in Poland : an historical outline P. 152.
25. Jan Widacki. Polygraph examination in Poland : an historical outline

26. Ibid, P. 154.
27. Lesmak M. Polygraph examination studies. P. 60.
28. Hulajew P.I., Bychowksyj I.J. Badanie stanu emocjonalnego człowieka w procesie produkcji działania śledczego // Kryminalistyka i ekspertyza sądowa. – K., 1972. Tom 9. – S. 103-109.
29. Mytryczew W., Cholodnyj K. Wariograf jak środek uzyskania orientacyjnej informacji karnej /// Notatki kryminalisty. – M., 1993. Wydanie 1.
30. Mytryczew W., Cholodnyj K. Aspekty prawne stosowania wariografu w działalności operacyjno-poszukiwawczej // Notatki kryminalistów. – M., 1995. – S. 218-222.
31. Seliwanow N.A. Wykorzystanie reakcji psychofizycznych podczas badania na wariografie (wykrywacz kłamstw) // Podręcznik dla śledczych. Śledztwo przestępstw o zwiększonym poziomie publicznego niebezpieczeństwa / Za red. N.A.Seliwanowa i A.I.Dworkina. – M.: Liga Razum, 1998. – S.22-35.
32. Komisarowa J.W., Kileso E.G., Percz W.O. Kryminalistyka + Kryminaliści = Doświadczenie walki z przestępczością. Monografia. – M.: Jurlitinform, 2005. – S. 44-47.
33. Suworowa L.A. Idealne ślady w kryminalistyce. - M.: Jurlitinform, 2006. – S. 146-160.
34. Bielkin R.S. Kurs kryminalistyki. W trzech tomach. T.3: Środki kryminalistyczne, chwytły i rekomendacje. – M.: Prawnik, 1997. – S. 43.
35. Awerianowa T.W., Bielkin R.S., Koruchow J.G., Rosińska E.R. Kryminalistyka. Podręcznik dla uczelni. Za red. R.S.Bielkina. – M.: NORMA-INFRA-M, 1999. – S. 390-397.
36. Komisarow W.I. Wykorzystanie wariografu w walce z przestępczością // Zakonnost'. – M., 1995. - № 11. – S. 43-47.
37. Komisarowa J.W., Semenow W.W. Osobliwości komunikacji niewerbalnej podczas dochodzenia w sprawie zbrodni. – M.: Wydawnictwo Jurlitinform, 2004. – S. 92-130.
38. Bachin W.P., Karpow N.S., Stokow I.W. O dopuszczalności stosowania wariografu i wykorzystania hipnozy podczas dochodzenia w sprawie zbrodni. // Kryminalistyka i ekspertyza sądowa: Międzywydziałowy naukowo-metodyczny zbiór prac naukowych. Wyd. 52. – K.: Ministerstwo Sprawiedliwości Ukrainy, 2004. – S. 28.
39. Rozporządzenie dotyczące służby psychologicznego zaopatrzenia operacyjno urzędowej działalności organów spraw wewnętrznych Ukrainy, zatwierdzono rozporządzeniem MSW 24.11.2003 № 1460.
40. Rozporządzenie dotyczące służby psychologicznego zaopatrzenia operacyjno urzędowej działalności organów spraw wewnętrznych Ukrainy, zatwierdzono rozporządzeniem MSW 28.07.2004 p. № 842.
41. Instrukcja w sprawie stosowania komputerowych wariografów w pracy z kadrami organów spraw wewnętrznych, zatwierdzono rozporządzeniem MSW 28.07.2004 p. № 842.
42. Kodeks etyczny psychologa służby psychologicznego zaopatrzenia operacyjno urzędowej działalności organów spraw wewnętrznych Ukrainy, zatwierdzono rozporządzeniem MSW 28.07.2004 p. № 842.